

مطالعه اتنوبوتانی و اتنواکولوژی گونه‌های دارویی کچیک

(مطالعه موردی مراتع کچیک در شمال شرق استان گلستان)

سیده زهره میردیلمی*

غلامعلی حشمتی**

حسین بارانی***

تاریخ دریافت: ۹۲/۹/۲۱

تاریخ پذیرش: ۹۳/۲/۱۵

چکیده

یکی از موارد بحث برانگیز پیرامون گیاهان دارویی، دانش بومی است. این دانش بسیار گسترده است و جنبه‌های متفاوتی از جمله اتنوبوتانی گیاهان دارویی را نیز دربرمی‌گیرد. اتنوبوتانی به معنی دانشی است که بشر از گیاه‌شناسی و اکولوژی محیط زیست گیاهان دارد. در این تحقیق یک ارزیابی اتنوبوتانیکی در

---

* دانشجوی دکتری گروه مرتعداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

Email: zohremirdeilami@gmail.com

** استاد گروه مرتعداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

*** دانشیار گروه مرتعداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

۵ روستای واقع شده در منطقه ترکمن‌نشین اطراف شهرستان کلالة واقع در شمال شرقی استان گلستان، صورت پذیرفت. جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از مصاحبه و پرسشنامه در سه مرحله انجام شد و اطلاعاتی مانند زمان جمع‌آوری، پراکنش اکولوژیکی، نام محلی، خواص درمانی و اندام دارویی مورد استفاده برای گیاهان مورد مطالعه، مجموعاً با استفاده از ۲۳۴ پرسشنامه ثبت شد. در این بررسی تعداد ۴۵ گونه دارویی^۱ خوراکی، متعلق به ۲۱ خانواده با توجه به سابقه مصرف توسط مردم بومی معرفی شد. نتایج نشان داد که دانش بومی نه تنها دارای اطلاعاتی در زمینه خواص درمانی گونه‌های دارویی است، بلکه در مورد خصوصیات اکولوژیکی گیاهان (اتنواکولوژی) نیز اطلاعات گرانبهایی دارد که حتی بدون نیاز به عملیات اکولوژیکی و صرف هزینه و زمان بسیار جهت پلات‌اندازی، می‌توان پراکنش تقریبی آنها را نیز برآورد نمود.

واژه‌های کلیدی: گیاهان دارویی، اتنوبوتانی، اتنواکولوژی، کچیک

مقدمه

مرتع خاستگاه طبیعی و اصلی گیاهان دارویی است و در سطح آن انواع گیاهان گوناگون می‌رویند و با محیط خود و یکدیگر سازگاری دارند که تعدادی از آنها به عنوان گیاهان دارویی مورد استفاده قرار می‌گیرند، به طوری که آثار دارویی و موارد استفاده آن بر هیچ کس پوشیده نیست (پازوکی، ۱۳۸۰: ۷۴ و حاجی‌آخوندی و بلیع ۱۳۸۱: ۵۴). بنا به اظهارات سازمان بهداشت جهانی^۱ ۲۵ درصد از داروهای متداول، دارای منشا گیاهی‌اند و شناخت اثرات دارویی ۷۴ درصد از داروهای گیاهی که به شکل جدید استفاده می‌شوند، به طور سنتی از قدیم صورت گرفته است (وجدانی، ۱۳۸۱: ۱۱). با توجه به اهمیت اقتصادی و درمانی گیاهان دارویی و صنعتی و توسعه نگرش گیاه درمانی در جهان، بوم‌شناسی این گیاهان از اهمیت خاصی برخوردار شده است (باباخانلو و همکاران، ۱۳۷۷: ۱۰۹). به طوری که امروزه محققان در تلاشند تا

---

1 . World Health Organization (WHO)

ارزش منابع غیرزراعی که معمولاً توسط مردم محلی از جنگل‌ها و مراتع جمع‌آوری می‌شوند، را ارزیابی کنند. این کار اهمیت مستندسازی دانش اکولوژیکی بومی و حفاظت جنگل‌ها و مراتع را بیش از پیش نمایان می‌سازد. همچنین با به‌کارگیری اطلاعات مستندسازی شده این دانش، می‌توان جهت توضیح مناطق توریستی برای مسافران استفاده کرد که این کار با کمتر کردن اثرات منفی بازدیدکنندگان به مناطق بومی همراه می‌شود (مارتین، ۱۹۹۵: ۱۷۲).

در قرن اخیر استفاده از گیاهان دارویی توسط مردم و مطالعات اتنوبوتانیکی در تحقیقات گیاهان دارویی بطور چشمگیری افزایش یافته و توجه ویژه بخش‌هایی از جوامع علمی را جلب کرده است (هینریچ، ۲۰۰۰: ۴۸۰). پیش از معرفی واژه اتنوبوتانی در سال ۱۸۹۵، مطالعه دانش بومی گیاهان بر کاربردها و پتانسیل‌های اقتصادی گیاهان مورد استفاده توسط افراد بومی تاکید داشت، ولی در نیمه نخست سده گذشته، جنبه‌های مردم‌شناسی و اکولوژیکی نیز مهم شده‌اند. (قربانی‌دهنه، ۱۳۸۳: ۲)؛ به طوری که بارانی (۱۳۸۲: ۳۲۱) دانش بومی را اینچنین بیان می‌کند: "دانش بومی، دانش گروه‌های انسانی در ارتباط با زمینه‌های متفاوت هستی، زندگی و معیشت است که ارتباط با محیط اجتماعی و طبیعی دارد و از طریق آزمون و خطا در خلال زمان شکل گرفته و عمدتاً شفاهی و نامکتوب است." تا به حال تعریف دقیق و ثابتی از اتنوبوتانی ارائه نشده است و تعاریف آن بسته به نوع کار و علاقه محقق متغیر بوده است، به طوری که بنا بر عقیده سوجارتو و همکاران (۲۰۰۵: ۱۵) اتنوبوتانی به معنی مطالعه رابطه بشر و محیط زیست گیاه است و شامل روابط نمادین، اکولوژیکی و شناختی است که برای اولین بار توسط گیاه‌شناس آمریکایی به نام جان هارشر برگر^۱ در سال ۱۸۹۶ بیان شد (کورشی و قفران، ۲۰۰۷: ۲۲۹۳). قربانی (۲۰۰۵: ۶۰) به این نکته نیز

اشاره کرد که یک تحقیق اتنوبوتانی زمانی موفق‌آمیز خواهد بود که با مردم بومی منطقه رابطه دوستانه و صمیمانه‌ای برقرار شود.

با توجه به این که، عمده گیاهان دارویی را از محیط‌های طبیعی مانند جنگل‌ها، کوهستان‌ها، دشت‌ها و حاشیه رودخانه‌ها جمع‌آوری می‌کنند و یکی از مهمترین مسائل در زمینه جمع‌آوری گیاهان دارویی تعیین زمان مناسب این کار است (جعفرنیا و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۶)، کاربرد محلی و دانش بومی در زمینه استفاده از گیاهان دارویی، نیازها و شرایط اکولوژیکی آنها در جمع‌آوری گیاهان، در جهان از ارزش و اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشد (زمان، ۱۳۸۲: ۲۹) و می‌تواند یکی از پایه‌های تحقیقات در زمینه گیاهان دارویی شود (نجفی و همکاران، ۱۳۸۴: ۵۹۶).

امروزه کسب اطلاعات محلی و آشنایی با محل رویش، زمان رویش، شرایط اکولوژیک گیاهان دارویی در جمع‌آوری گیاهان دارویی برای مصرف و حتی شناسایی آنها از ضروریات است و با توجه به این که در این راستا تحقیقات چندانی صورت نگرفته، در این پژوهش به مطالعه دانش بومی پیرامون محیط زیست گونه‌های دارویی، واقع در حوزه شهرستان کلاله (منطقه‌ای ترکمن نشین) پرداخته می‌شود.

مواد و روش‌ها

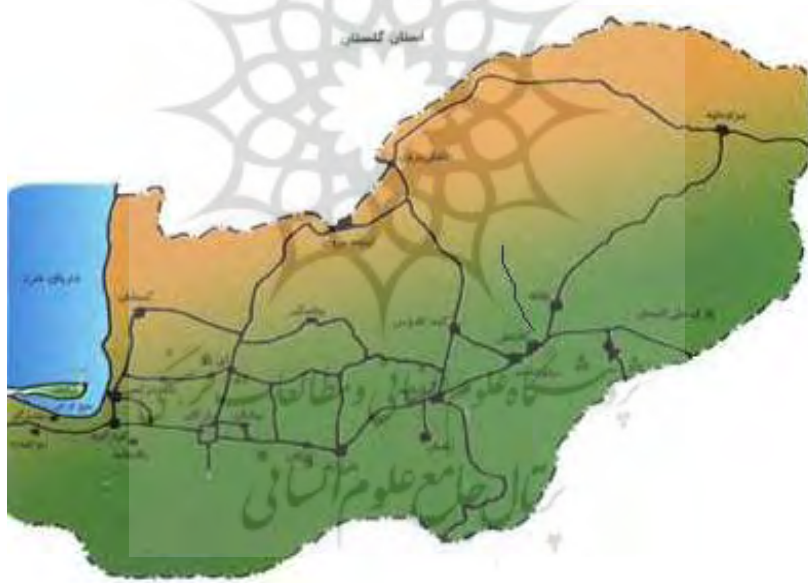
معرفی منطقه:

این مطالعه در مراتع بیلاقی واقع در شمال شرق استان گلستان انجام شده است. منطقه مورد مطالعه دارای مساحتی در حدود ۳۶۰۰ هکتار می‌باشد که کمترین ارتفاع آن ۶۲۰ متر و بیشترین ارتفاع ۱۲۶۴ متر از سطح دریا می‌باشد و در بین طول جغرافیایی $55^{\circ} 57'$ الی $55^{\circ} 57'$ و عرض جغرافیایی $37^{\circ} 42'$ الی $37^{\circ} 46'$ قرار گرفته است (شکل ۱). این منطقه از نظر زمین‌شناسی جزئی از زون کپه‌داغ می‌باشد، به طوری که تنها از سازند سرچشمه با لیتولوژی مارن‌ها تا مارن‌های آهکی تشکیل شده

مطالعه اتنوبوتانی و اتنواکولوژی گونه‌های... ۱۳۳

است و تمام سطح منطقه را خاک‌های رسی دربر گرفته‌اند. میانگین بارندگی سالانه و متوسط درجه‌حرارت سالانه منطقه بر اساس یک دوره آماری ۱۵ ساله (۱۳۵۵-۱۳۶۹) به ترتیب ۴۸۲ میلیمتر و ۱۶/۷ درجه سانتیگراد می‌باشد و دارای اقلیم نیمه‌خشک سرد است (مطالعات پایه، ۱۳۷۷: ۳۶).

روستاهای آلتی‌آغاج‌بزرگ، آلتی‌آغاج‌کوچک، آق‌امام، خانگه و کچیک در منطقه واقع شده‌اند. گروه‌های قومی ساکن در منطقه ترکمن‌ها هستند که درآمد آنها از طریق کشاورزی، دامداری و صنعت قالی‌بافی تأمین می‌شود و با توجه به تخصیص مساحت بسیاری از عرصه به فعالیت زراعی، پایداری منابع تولید و طبیعت پایدار را با آسیب‌های جدی روبرو می‌سازند.

شکل ۱- موقعیت منطقه مورد مطالعه در استان (با علامت ستاره مشخص شده است)

روش جمع‌آوری اطلاعات

روش جمع‌آوری داده‌ها به توزیع دانش بومی مربوط به استفاده از گیاهان دارویی و پراکندگی آنها بستگی دارد. این دانش اغلب از افراد مسن‌تر و افرادی که دارای اطلاعاتی در مورد گیاهان دارویی هستند، جمع‌آوری می‌شود. متأسفانه بخشی از این دانش کهن در حال ناپدید شدن است و یا در تفسیر آنها، برداشت غلط می‌شود که می‌توان علت آن را در روی آوردن این گونه افراد به کشاورزی و دامپروری دانست. اطلاعات مورد نیاز پیرامون کاربرد گیاهان دارویی با استفاده از پرسشنامه‌های باز از افراد مسنی که در گیاهان دارویی خبره هستند، بخصوص شکسته‌بندها گردآوری شد. جمع‌آوری اطلاعات طی سه مرحله انجام عملیات صحرائی در روستاهای واقع در منطقه مورد مطالعه صورت پذیرفت. در مرحله اول بصورت تصادفی و پراکنده از ۱۹ نفر در همگی ۵ روستا سوالاتی در مورد گیاهان دارویی و کاربرد آنها پرسیده شد. با توجه به این که انجام این کار برای دریافت اطلاعات همگی گونه‌هایی که مردم استفاده می‌کنند کافی نبود، سپس برای مراحل بعدی سه فرد مجرب از بین افراد پرسیده شده در مرحله اول که با بیشتر گونه‌های دارویی منطقه آشنا بودند، انتخاب شدند. البته به این نکته باید توجه کرد که افراد منتخب باید توسط مردم منطقه نیز تایید شده باشند و این افراد در این زمینه مورد اعتماد مردم باشند. در مرحله دوم با نشان دادن گونه‌های گیاهی جمع‌آوری شده از عرصه به سه فرد مجرب در زمینه گیاهان دارویی و پرسیدن نام محلی گونه‌هایی که آنها استفاده می‌کنند، به تهیه لیست نام‌های محلی گونه‌های گیاهی اقدام شد. سپس در مرحله آخر اطلاعات مورد نیاز از دست‌کم سه نفر برای هر گونه گیاهی، جمع‌آوری شد. گاهی برای جمع‌آوری، تکمیل اطلاعات و کاهش واریانس بین گفته‌های پرسش شونده‌ها در مورد برخی گونه‌ها به پرسش از افراد بیشتری نیاز بود، به طوری که در کل جهت جمع‌آوری اطلاعات از ۲۳۴ مصاحبه و پرسشنامه استفاده شد. اطلاعات جمع‌آوری شده از گیاهان دارویی شامل نام محلی، زمان رویش، زمان جمع‌آوری، محل رویش، خواص درمانی و اندام دارویی مورد استفاده بود.

معمولاً شرط لازم جهت جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل درست اطلاعات دریافتی در مورد گیاهان دارویی، تاکید بر زبان و واژگان محلی است. یک تحقیق اتنوبوتانی زمانی موفق‌آمیز خواهد بود که با مردم بومی منطقه رابطه دوستانه و صمیمانه‌ای برقرار شود، از این رو یک محقق اتنوبوتانی جهت اعتمادسازی، باید یک احساس واقعی از دوستی، صمیمیت و احترام را با شخص مورد پرسش برقرار کند. همچنین مفاهیم و موضوعات بسیاری وجود دارد که دارای معانی مشابه است و نیاز به ترجمه و تفسیر دقیق دارد و گاهی اوقات به صورت نادرست به دست افراد نیمه‌حرفه‌ای ترجمه می‌شود. در این راستا جهت انجام درست تحقیق، این مشکل با همراه داشتن چند فرد مطلع و باسواد از ساکنان محل برطرف شد.

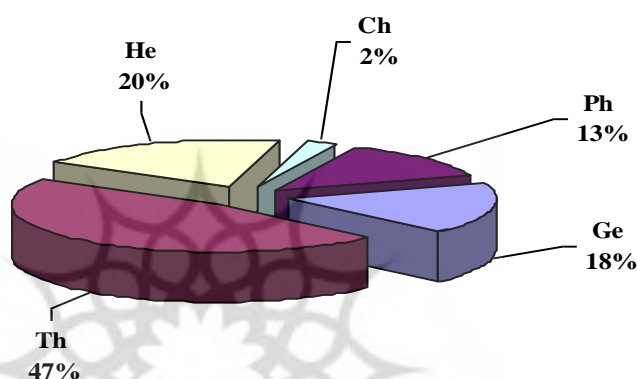
نتایج:

در این تحقیق روی گونه‌هایی که دارای خاصیت دارویی بودند، تمرکز شد. اطلاعات حاصل از ارزیابی اتنوبوتانیکی و اتنواکولوژیکی در طول فصل‌های بهار، تابستان و پاییز سال ۱۳۸۸ جمع‌آوری شد.

در این ارزیابی ۴۵ گونه دارویی - خوراکی توسط گویندگان ثبت شد. از بین این گونه‌ها ۴۰ گونه توسط سه نفر یا بیشتر نقل قول شده است (البته این بدین معنی نیست که گونه‌هایی که توسط دو نفر ذکر شدند بی ارزش هستند، بلکه دانش مربوط به آنها در دست فراموشی است). گونه‌های گیاهی ذکر شده به همراه اطلاعات دریافت شده شامل نام محلی، فرم رویشی، محل رویش، زمان رویش و جمع‌آوری و کاربردهای دارویی و غیره در جدول ۱ آورده شده است. گونه‌ها متعلق به ۲۱ خانواده می‌باشند. Asteraceae و Lamiaceae غالبترین تیره گیاهان دارویی بود و سایر تیره‌های غالب عبارتند از:

Rosaceae, Gutiferae, Chenopodiaceae, Malvaceae, Fabaceae, Umbeliferae, Zygophyllaceae

و ۴۷ درصد از فلور منطقه را تروفیت‌ها، ۲۰ درصد همی کریپتوفیت، ۱۸ درصد ژئوفیت، ۱۳ درصد فانروفیت و ۲ درصد کامافیت تشکیل می‌دهند (شکل ۲). اغلب کاربردهای دارویی گزارش شده برای سرفه و سرماخوردگی بوده است. سپس جراحات و زخم‌ها، گرفتگی عضلات، مشکلات گوارشی، نفخ شکم، دل‌درد، بیماری‌های زنان، سنگ کلیه و مشکلات خونی است (شکل ۳).

شکل ۲. درصد فرم زیستی گونه‌ها (Th: تروفیت، He: همی کریپتوفیت، Ge: ژئوفیت، Ph: فانروفیت، Ch: کامافیت)

شکل ۳- استفاده درمانی و درصد آنها

جدول ۱- دانش اتنوبوتانیکی و اتنواکولوژیکی گونه‌های گیاهی دارویی مورد استفاده ترکمنان

در مراتع کوچک

تعداد نقل قول	سایر کاربردها					زمان جمع آوری	پراکنش اکولوژیکی	نام فارسی	نام محلی	نام علمی (تیره)
	تغذیه	تولید	سایر	تولید	تغذیه					
۱۰			+		+	بهار - تابستان، رویشی	نقاط کم شیب، کنار آب	پونه	Bodaneh	<i>Mentha longifolia</i> (Hud). (Labiatae)
۵			+		+	اوایل بهار	اطراف آبادی	ترشک موج	Ghowey-yarfagh	<i>Rumex crispus</i> L. (Polygonaceae)
۸			+	+		مرداد، بذردهی	مناطق کم شیب و کم ارتفاع	اسفند	Ozarlik	<i>Peganum harmala</i> L. (Zygophyllaceae)
۱۱		+				اواسط مرداد، موقع درو، گلدهی	کوه (نقاط پر شیب) سایه گیر	شیرین بیان	Boyan	<i>Glycyrrhiza glabra</i> L. (Fabaceae)
۳						فروردین - خرداد	دره، مناطق مرطوب	شنگ ارومیه‌ای	Atiameg	<i>Tragopogon persicus</i> Boiss. (Asteraceae)
۱۲						اردیبهشت - خرداد	مراتع آفتابگیر	کلپوره	Bakhshiyaushe n	<i>Teucrium polium</i> L. (Labiatae)
۵					+	اواخر بهار	اطراف روستا و جاده	پنیرک معمولی	Malakeh	<i>Malva neglecta</i> Wallr. (Malvaceae)
۹			+			اردیبهشت - خرداد، گلدهی	ارتفاع متوسط و بالا و دامنه سایه گیر	گل گاو زبان	Gulgozan	<i>Echium amoenum</i> Fisch & C.A. Mey. (Boraginaceae)
۶					+	مهر	دامنه آفتابگیر و شیب دار	عناب	Ennab	<i>Ziziphus</i> sp. (Rhamnaceae)
۸	+		+			فروردین - اردیبهشت	کوه و تپه شیب دار	درمنه با پونه‌ای	Yeushen	<i>Artemisia kopetdaghensis</i> Krasch. (Asteraceae)
۱۰			+		+	تا اواخر تابستان	کوه شیب دار و صخره ای	مرزه جنگلی	Kemeroti	<i>Satureja mutica</i> Fisch. (Labiatae)

۴					+	اواخر تابستان	مراتع و مناطق سنگلاخی	تمشک	Biowrsen	<i>Rubus sp.</i> (Rosaceae)
۶						اردیبهشت، گلدهی	کنار جاده و هر جا که خار زیاد باشد و دامنه سایه گیر	بابونه	Tatbashi-Golbarmagh	<i>Anthemis nobilis</i> Boiss. (Asteraceae)
۶				+		اردیبهشت- خرداد، گلدهی	دامنه سایه گیر و تقریبا همه جا	بومادران شریف	Ghurtgharan	<i>Achillea millefolium</i> L. (Asteraceae)
۵						اردیبهشت- خرداد	مراتع پرشیب	گوش بره صخره روی	Kechgholagh	<i>Phlomis pungens</i> Willd. (Labiatae)
۳						اردیبهشت- خرداد	تقریبا در همه جا	مریم گلی	Ghortgharan	<i>Salvia macrosiphon</i> Boiss. (Labiatae)
۵						اردیبهشت- خرداد	مراتع شیبدار	گل راعی	Chayoti	<i>Hypericum perforatum</i> L. (Guttiferae)
۳						خرداد	مراتع کم شیب	بارهنگ سر- نیزه‌ای	Balghasha	<i>Plantago lanceolata</i> L. (Plantaginaceae)
۴					+	اواخر تابستان	اطراف روستا	گزنه دو پایه	Chitchiti odghin	<i>Urtica dioica</i> L. (Urticaceae)
۶				+	+	اواسط مرداد	اطراف روستا، نقاط پرشیب مزارع	کاسنی	Soltlangech	<i>Cichorium intybus</i> L. (Asteraceae)
۳					+	تیر- مرداد	مراتع شیبدار و سنگلاخی	کاکوتی	Kakeli-oti	<i>Ziziphora sp.</i> (Labiatae)
۳						خرداد-تیر	دشت شیبدار و سنگلاخی	گل ماهور	Segherghureq	<i>Verbascum gossypinum</i> M.. (Scrophulariaceae)
۳						اردیبهشت - خرداد	اطراف روستا و مزارع	باریجه	Anghuzeh	<i>Ferula sp.</i> (Apiaceae)

مطالعه اتنوبوتانی و اتنواکولوژی گونه‌های... ۱۳۹

۳						خرداد-تیر	مراتع شیبدار و کم ارتفاع	سدابی	Pighemberoti	<i>Haplophyllum robustum</i> Bge. (Rutaceae)
۶						تیر-مرداد	نقاط سایه گیر و سنگلاخی	فراسیون	Itsieg	<i>Marrubium vulgare</i> L. (Labiatae)
۸						خرداد- تیر	مراتع سایه گیر	افسنطین	Aghsuzeh	<i>Artemisia absinthium</i> L. (Asteraceae)
۱۰					+	بهار-تابستان	کنار رود، چشمه، مزارع، نقاط کم ارتفاع	اسفناج ترکمنستانی	Esmanagh	<i>Spinacia turkestanica</i> Iljin. P. (Chenopodiaceae)
۳	+					اواخر پائیز	دره، مناطق مرطوب	برگ سدابی	Ghoshiomoi	<i>Thalictrum minus</i> L. (Ranunculaceae)
۵	+					اواسط پائیز	دره	گندواش	Suzah	<i>Artemisia annua</i> L. (Asteraceae)
۱۰	+					اواخر بهار	جنگل و میان خارها	ثعلب تپه روی	Kurtob	<i>Orchis collina</i> Bank. (Orchidaceae)
۴					+	اردیبهشت- خرداد	اطراف مزارع	خار مریم	ghalqan	<i>Silybum marianum</i> L. (Asteraceae)
۲			+	+		تیر	ارتفاعات بالا و پائین و پرشیب	خار شتر	Yannaq	<i>Alhagi camelerum</i> Fisch. (Fabaceae)
۲						اردیبهشت	مراتع و زمین های آیش	غازیاقی	Ghaziaghi	<i>Falcaria</i> sp. (Apiaceae)
۲						اردیبهشت- خرداد	مناطق کم شیب و همه جا	فرفیون	Maya-oti	<i>Euphorbia bungei</i> Boiss. (Euphorbiaceae)
۲						خرداد	مناطق مرطوب و پرشیب	خارخسک	Chopanchokorek	<i>Tribulus terrestris</i> L. (Zygophyllaceae)

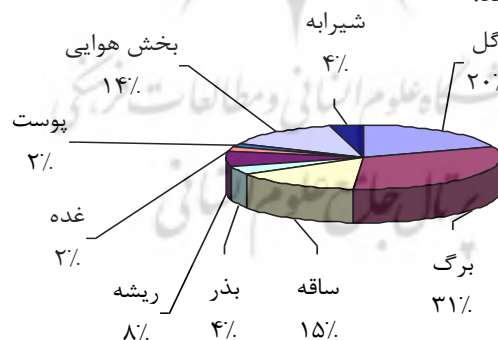
۱۴۰ دو فصلنامه دانش‌های بومی ایران، شماره ۲ پاییز و زمستان ۱۳۹۳

۲						اردیبهشت - خرداد	اطراف روستاها	ختمی گرگانی	Charbie	<i>Alcea gorganica</i> Rech. f. (Malvaceae)
۴						پائیز	دامنه سنگلاخی	ولیک	Kelasor	<i>Crataegus oxyacantha</i> (Rosaceae)
۳						خرداد	مناطق پرشیب	زول	Zallash	<i>Eryngium campestre</i> L. (Apiaceae)
۴						اردیبهشت - خرداد	جنگل	پیاز صورتی	soghan	<i>Allium rubellum</i> M Bieb. (Labiatae)
۵					+	پائیز	دامنه آفتابگیر و سنگی و شیبدار	زرشک	Zereg	<i>Berberis vulgaris</i> L. (Berberidaceae)
۳						مرداد، گلدهی	مزارع و دشت	همیشه بهار	SariSolmaz	<i>Calendula persica</i> C.A. Mey. (Asteraceae)
۳						اردیبهشت - خرداد	دشت کم شیب	شوکران باغی	Ghaziaghi	<i>Physospermum cornubiense</i> Syn. (Apiaceae)
۳			+		+	تابستان	دره، مناطق مرطوب تا اواخر تابستان	یونجه	Yorunchgha	<i>Medicago sativa</i> L. (Fabaceae)
۵	+	+				تابستان	جنگل و دره ها	انجیلی	Enjili	<i>Parrotia persica</i> (DC.) C.A. Mey. (Guttiferae)
۷					+	فروردین - اردیبهشت	اطراف مزارع	سلمه تره	Salmeh	<i>Chenopodium album</i> L. (Chenopodiaceae)

از بین این ۴۵ گونه، بعضی گونه‌ها علاوه بر خاصیت دارویی دارای خواص خوراکی و سایر کاربردها هستند به طوری که ۱۴ گونه دارای خاصیت خوراکی و ۴ گونه دارای سایر کاربردها هستند. بیشتر گونه‌های خوراکی بعنوان سبزی مورد استفاده قرار می‌گیرند و در بهار جمع‌آوری می‌شوند. مثلا گونه‌های **بودنه** (پونه، M. longifolia)، **سوغان** (پیاز صورتی، A. rubellum)، **کمرآوتی** (مرزه جنگلی، S. mutica)، **یوشن** (درمنه بابونه ای، A. kopetdaghensis) و **سلمه** (سلمه‌تره، C. album) بعنوان سبزی وحشی و چاشنی غذا جمع‌آوری می‌شوند. به طوری که ساقه و ریشه گونه **قالگان** (خارمریم، S. marianum) بعنوان سبزی تازه خورده می‌شود. گونه **اسمنق** (اسفناج، S. turkestanica) در تهیه غذای محلی گوگ قطاب یا بعنوان سبزی تازه همراه با غذا استفاده می‌شود و از برگ گونه **سولتانگیچ** (کاسنی، C. intybus) در تهیه سالاد استفاده می‌شود. بخش بالایی گونه **چیت‌چیتی/دقین** (گزنه، U. dioica) در تهیه آش به کار می‌رود. مردم منطقه گیاهی به نام **کورتاب** (ثعلب، O. colina) را از مناطق مرتفع و عمدتاً جنگلی جمع‌آوری می‌کنند و در بازار (در سال ۱۳۸۷)، هر کیلوگرم ۲۰۰۰۰ تومان می‌فروشند. از میوه گونه‌های **بیورسن** (تمشک، Rubus sp) و **زرگ** (زرشک، Berberis vulgaris L.) شربت و مربا تهیه می‌شود. سه گونه غیر خوراکی و غیر دارویی در منطقه نیز پرکاربرد هستند که عبارتند از: گونه‌های **قوشیوموی** (برگ سدابی، T. minus) در تهیه جارو، **سوزا** (گندواش، A. annua) در ساخت آلاچیق، **انجیلی** (انجیلی، P. persica) جهت تهیه زغال و گونه **یوشن** (درمنه بابونه ای، A. kopetdaghensis) جهت دفع پاتوزن (حشرات و ...) به کار می‌روند. همچنین گونه‌هایی از قبیل **قویرفتی** (ترشک، R. crispus)، **کاکلی اوتی** (کاکوتی، Ziziphora sp)، **سوغان** (پیاز صورتی، A. rubellum) و **چیت‌چیتی/دقین** (گزنه، U. dioica) را به صورت ترکیبی با سایر گونه‌های گیاهی و یا غیره مورد مصرف قرار می‌دهند.

همچنین اندام خاصی از یک گونه ممکن است به صورت مختلف، استفاده شود و دارای خواص درمانی متفاوت باشد مثلاً جوشانده^۱ برگ گونه **بودنه** (پونه، *M. longifolia*) برای درمان سرماخوردگی و بعنوان اشتهاآور، اما دم‌کرده^۲ آن برای درمان دل‌درد و نفخ استفاده می‌شود. جوشانده سرشاخه‌های گلدار گونه **باخشی‌یوشن** (کلپوره، *T. polium*) برای درمان گرفتگی رگ و مشکلات گوارشی اما از دم‌کرده آن برای درمان سنگ کلیه و نفخ استفاده می‌شود. علاوه بر این، ممکن است اندام‌های متفاوت یک گیاه دارای خواص درمانی متفاوت باشند بطور مثال جوشانده و دم‌کرده برگ و سرشاخه‌های گلدار گونه **باخشی‌یوشن** (کلپوره، *T. polium*) در درمان سنگ کلیه، نفخ، گرفتگی رگ و مشکلات گوارشی استفاده می‌شود، در حالی که از مرهم برگ آن به عنوان نرم‌کننده استفاده می‌شود و یا از جوشانده برگ و سرشاخه‌های گلدار گونه **یوشن** (درمنه بابونه‌ای، *A. kopetdaghensis*) برای درمان تب و از مرهم آن در بهبود زخم در نوزادان استفاده می‌شود.

بیشترین بخش قابل استفاده گیاه، برگ (۳۱٪) و بدنبال آن گل (۲۰٪)، ساقه (۱۵٪) و بخش هوایی (۱۴٪) هستند (شکل ۴). بیشترین نحوه آماده‌کردن گونه‌های دارویی توسط مردم بومی منطقه به ترتیب جوشانده (۵۰٪)، دم‌کردنی (۲۲٪)، مرهم (۱۴٪)، شربت، چاشنی (۱۲٪) و ضماد (۲٪) می‌باشد. این گونه‌ها بیشتر به صورت تازه و با مدیریت داخلی استفاده می‌شوند.

شکل ۴- اندام گیاهی مورد استفاده و درصد آنها

۱. اندام گیاه را به مدت ۱۰ الی ۱۵ دقیقه با آب سرد یا ولرم می‌جوشانند.
۲. روی اندام گیاه مقداری آب جوش ریخته، سپس آنرا به مدت ۱۰ الی ۱۵ دقیقه روی شعله ملایم می‌گذارند و گاهی هم می‌زنند.

جدول ۲- دانش اتنوفارماکولوژیکی گونه‌های گیاهی دارویی مورد استفاده ترکمنان در مراتع کجیک

نام محلی	اندام دارویی	خواص دارویی	نحوه آماده‌سازی	مقدار مصرف	نحوه مدیریت (طریقه مصرف)	وضعیت مصرف
Bodaneh	برگ	ضد عفونی کننده، دل درد، سرماخوردگی، ضد نفخ، اشتها آور	چاشنی، جوشانده، دمکرده	یک الی دو فنجان	داخلی (نوشیدنی - خوراکی)	تازه/خشک
Ghowey-yarfagh	برگ	برای گرفتن قولنج، ضد التهاب، درمان زخم	جوشانده (مخلوط با پودنه)	یک فنجان	داخلی (نوشیدنی)، خارجی (ضماد)	تازه
Ozarlik	برگ، بذر	بی خوابی و چشم نظر، ضد عفونی کننده هوا، درد قاعدگی	دود، جوشانده	یک الی دو فنجان	خارجی (بو کردن)، داخلی (نوشیدن)	تازه (بذر از بوته خشک)
Boyan	ریشه	زخم معده، گرفتگی رگ و قولنج، ضد سرفه	جوشانده غلیظ	در حد نخود به همراه آب جوش	داخلی نوشیدنی - جویدنی	خشک
Atielmeg	برگ	تنظیم قاعدگی	خوراکی و دارویی	به میزان لازم در سالاد با غذا	داخلی (خوراکی)	تازه
Bakhshiya ushen	برگ، بخش هوایی	گرفتگی رگ و مشکلات گوارشی، نرم کننده، سنگ کلیه، ضد نفخ	جوشانده، مرهم، دمکرده	یک قاشق صبح و شب	داخلی (نوشیدنی)، خارجی (گذاشتن)	تازه
Malakeh	برگ	پادرد، سرما خوردگی، سرفه	مرهم، جوشانده	دو فنجان	خارجی (مالیدن)، داخلی (نوشیدنی)	تازه
Gulgozan	گل	گلو درد، مسکن اعصاب، سرفه	دمکرده، جوشانده	دو الی سه فنجان	داخلی (نوشیدنی)	تازه/خشک
Ennab	میوه، ساقه	کاهش فشار خون، تصفیه خون، کم خونی، سرفه	خوراکی، دارویی	به میزان لازم	داخلی (خوراکی)	تازه
Yeushen	برگ، بخش هوایی	کاهش تب، ادویه، خشبوکننده، زخم بچه‌ها	جوشانده، مرهم	یک قاشق	داخلی (نوشیدنی - خوراکی)	تازه
Kemeroti	برگ	ضد نفخ، دل درد، ضد عفونی کننده معده	چاشنی	به میزان لازم	داخلی (افزودنی)	تازه/خشک

تازه	داخلی (خوراکی) - نوشیدنی	یک الی دو قاشق	مربا، شربت	کاهش فشار خون، اشتها آور، مقوی	میوه	Biowrsen
تازه/خشک	داخلی (نوشیدنی)	یک فنجان قبل از خواب	جوشانده، دمکرده با چای	سنگ کلیه، بیماری زنان، ضد نفخ، ضد درد، مسکن	گل	Tatbashi- Golbarma gh
تازه/خشک	داخلی (نوشیدنی)، خارجی (مالیدن)	دو قاشق در یک فنجان	دمکرده، مرهم	کرمکش، ضد عفونت، زخم پوست، قطع خونریزی، دل درد، درد قاعدگی، ضد التهاب	گل، بخش هوایی	Ghurtghar an
تازه/خشک	داخلی (نوشیدنی)	یک قاشق چای خوری در دو فنجان	دمکرده	کرمکش، دل درد	بخش هوایی	Kechghol agh
تازه/خشک	خارجی (شستشو) داخلی (نوشیدنی)	یک چهارم قاشق در یک فنجان	خیسانده، جوشانده	شستشوی چشم، سرماخوردگی، خلط آور	بذر	Ghortghar an
تازه/خشک	داخلی (نوشیدنی)	یک قاشق در یک فنجان آب جوش	دمکرده	رفع خستگی، سردرد عصبی، مسکن	سرشاخه گلدار	Chayoti
تازه	خارجی (گذاشتن) داخلی (نوشیدنی)	روزانه یک فنجان	ضماد، جوشانده	زخم های سطحی و زگیل، سرفه	برگ	Balghasha
تازه	داخلی (خوراکی) - نوشیدنی	روزانه یک قاشق در سه فنجان	خوراکی، جوشانده	کاهش فشار و قند خون، مسکن سرفه	برگ	Chitchiti odghin
تازه	داخلی (جویدنی) - نوشیدنی	دو قاشق در یک فنجان آب	جوشانده، خوراکی	اشتها آور (استفاده از برگ در سالاد)، تصفیه خون، کرمکش	ریشه، برگ، ساقه	Soltlangec h
تازه/خشک	داخلی (خوراکی)	یک قاشق در دو فنجان	خوراکی (مخلوط با ماست)، دمکرده	ضد نفخ، هضم غذا	بخش هوایی	Kakeli-oti

مطالعه اتنوبوتانی و اتنواکولوژی گونه‌های... ۱۴۵

تازه/خشک	داخلی (نوشیدنی)	یک فنجان	جوشانده	سرفه، التهابات گلوبی	گل و برگ	Seghergh ureq
تازه	داخلی (نوشیدنی)	یک الی دو قاشق در یک فنجان آب	دمکرده	رفع سسکه، ضدنفخ، تنگی نفس	شیرابه	Anghuzeh
تازه	داخلی (نوشیدنی)	یک فنجان	دمکرده	زخم های سطحی	کل گیاه	Pighembe roti
تازه	داخلی (خوراکی)	دو قاشق در یک فنجان آب	جوشانده	آرامبخش، درد شکم، سرد کردن، ضدسرفه	برگ، ساقه	Itsieg
تازه/خشک	داخلی (نوشیدنی)، خارجی (مالیدن)	یک الی دو قاشق در هر فنجان آب	جوشانده، مرهم	ضد دردشکم، ضدیبوست در بچه‌ها، نرم کننده پوست	بخش هوایی	Aghsuzeh
تازه	داخلی (خوراکی)	به میزان لازم	خوراکی	غذا پختن (تهیه غذای گوگ قطاب)، کم خونی	برگ، ساقه	Esmanagh
تازه	داخلی (نوشیدنی)، خارجی (کاربرد غیر مستقیم)	دو قاشق در هر فنجان	جوشانده	افزاینده فشار خون	بخش هوایی	Ghoshiom oi
تازه	خارجی (مرهم) - سایر کاربردها	به میزان لازم	جوشانده	قطع خونریزی	کل گیاه	Suzah
-	-	-	فروش به خریداران جهت بستنی سازی	-	غده	Kurtob
تازه	داخلی (خوراکی) - نوشیدنی	یک فنجان	خوراکی، جوشانده	سبزی، افزایش فشار خون، تب بر	ساقه، ریشه	ghalqan

Yannaq	گل، ریشه، برگ	درد کلیه، اسهال	جوشانده غلیظ	نصف الی یک فنجان	داخلی (نوشیدنی)	تازه/خشک
Ghaziaghi	بخش هوایی	التهابات پوستی	جوشانده	به میزان لازم	خارجی (ضماد)	تازه
Maya-oti	شیرابه	زخم پوست، ضد زگیل	مرهم	به میزان لازم	خارجی (مرهم)	تازه
Chopanch okorek	کل گیاه	سنگ کلیه، یوست	جوشانده غلیظ	نصف فنجان	داخلی (نوشیدنی)	تازه/خشک
Charbie	گل	زخم عفونی شده	جوشانده	به میزان لازم	خارجی (مرهم)	تازه
Kelasor	میوه	تصفیه خون	خوراکی	به میزان لازم	داخلی (خوراکی)	تازه
Zallash	گل، ساقه	سنگ کلیه، ضدنفخ، اشتها آور	خوراکی، جوشانده	دو قاشق در یک فنجان	خوراکی - نوشیدنی	تازه
soghan	پیاز، برگ	سبزی، فشار خون، زخم - های عفونت کرده	چاشنی، خوراکی (مخلوط با قویرفق)	به میزان لازم	داخلی (خوراکی)، خارجی (ضماد)	تازه
Zereg	میوه	زردی، تصفیه و کاهش فشار خون، کرمکش	شربت، جوشانده	یک الی دو قاشق یا فنجان	داخلی (نوشیدنی)	تازه/خشک
SariSolmaz	گل	درمان سنگ کلیه، التهابات پوستی	شربت	یک قاشق غذاخوری	داخلی (خوردنی)، خارجی (ضماد)	خشک

تازه	داخلی(خوراکی)	به میزان لازم	خوراکی	خوراکی	ساقه	Ghaziaghi
تازه	خارجی(مالیدن)، داخلی(خوردنی)	به میزان لازم	مرهم، خوراکی	قطع خونریزی، التیام زخم، ضعف عمومی بدن	بخش هوایی	Yorunchg ha
تازه	داخلی(خوردنی)، خارجی(سایر کاربردها)	در حد نخود خام می خورند	جوشانده غلیظ	شکستگی استخوان، مسکن درد، تب بر	پوست	Enjili
تازه	داخلی(خوراکی)	سه قاشق در هر فنجان	خوراکی، دمکرده	کرمکش، ضد التهاب، سیزی، تصفیه خون	برگ، ساقه	Salmeh

نتایج حاصل پیرامون زمان جمع‌آوری گونه‌های دارویی نشان داد که جمع‌آوری ریشه‌ها اغلب در اواخر تابستان و پاییز صورت می‌پذیرد. گونه‌هایی که بصورت خوراکی و تازه مصرف می‌شوند را در همان مراحل اولیه رویشی تا زمان گلدهی و بذردهی جمع‌آوری می‌کنند که بیشتر در بهار اقدام به این کار می‌شود. برگ‌ها و سرشاخه‌های هوایی گیاهان در زمان گلدهی گیاهان انجام می‌گیرد. اگر هدف جمع‌آوری میوه باشد معمولاً در فصل پاییز جمع می‌کنند. برخی گونه‌ها را هم در همه فصول جمع می‌کنند.

با توجه به دانش گرفته‌شده در مورد محل رویش و پراکنش عمده گیاهان دارویی منطقه مورد مطالعه، گونه‌های دارویی در بیشتر نقاط پراکنده‌اند اما برخی از گونه‌ها را می‌توان به راحتی از نظر محل رویش مجزا کرد به طوری که گونه‌های *انجیلی* (انجیلی، *P. persica*)، *سوغان* (پیاز صورتی، *A. rubellum*)، *کورتاب* (ثعلب، *O. colina*) در مناطق جنگلی مشاهده می‌شوند و مردم جهت جمع‌آوری آنها، این مناطق را جستجو می‌کنند و گونه‌های *قورت‌قرن* (بومادران، *A. millefolium*)، *ساری‌سولماز* (همیشه بهار، *C. persica*)، *سلمه* (سلمه‌تره، *C. album*)، گونه *اسمنق* (اسفناج، *S. turkestanica*) و *قالگان* (خارمریم، *S. marianum*) بیشتر اطراف روستا و مزارع دیده

می‌شوند. گونه‌های *چیت‌چیتی‌ادقین* (گزنه، *U. dioica*)، *آنتقوزه* (باریجه، *Ferula sp.*)، *چریبه* (ختمی، *A. gorganica*)، *قویرفق* (ترشک، *R. crispus*)، *ملکه* (پنیرک، *M. neglecta*) و *سولتانگچ* (کاسنی، *C. intybus*) را بیشتر از اطراف روستا جمع‌آوری می‌کنند و بیان کردند که این بدلیل انباشته شدن کودهای حیوانی در این مناطق می‌باشد و در نتیجه چون خاک عرصه قوت بسیاری دارد، قادر به رشد این گونه‌ها می‌باشد. سایر گونه‌ها را از مراتع جمع‌آوری می‌کنند به طوری که گونه‌های *آتیلنگ* (شنگ، *T. persicus*)، *انجیلی* (انجیلی، *P. persica*)، *یورونچقا* (یونجه، *M. sativa*)، *قوشیوموی* (برگ سدابی، *T. minus*)، *سوزا* (گندواش، *A. annua*) بیشتر در دره‌ها، گونه‌های *بودنه* (پونه، *M. longifolia*) و *چوپان‌چوکرک* (خارخسک، *T. terrestris*) در اطراف چشمه سارها، گونه‌های *کمرآوتی* (مرزه جنگلی، *S. mutica*)، *بیورسن* (تمشک، *Rubus sp.*)، *زرگ* (زرشک، *Berberis sp.*)، *کاکلی‌اوتی* (کاکوتی، *Ziziphora sp.*)، *سقرقورق* (گل‌ماهور، *V. gossypinum*)، *زالاش* (زول، *E. campestre*)، *پالاسک* (ولیک، *Crataegus sp.*) و *ایتسیگ* (فراسیون، *M. vulgare*) در مناطق سنگلاخی و شیبدار، گونه‌های *زرگ* (زرشک، *Berberis sp.*)، *عناپ* (عناپ، *Ziziphus sp.*)، *یوشن* (درمنه بابونه‌ای، *A. kopetdaghensis*) و *باخشی‌یوشن* (کلپوره، *T. polium*) در دامنه‌های آفتابگیر و شیبدار و گونه‌های *گل‌گوزان* (گل‌گاوزبان، *E. amoenum*)، *قورت‌قرن* (بومادران، *A. millefolium*)، *تات‌باشی* (بابونه، *A. nobilis*)، *ایتسیگ* (فراسیون، *M. vulgare*)، *آق‌سوزه* (افسنطین، *A. absinthium*)، *گل‌گوزان* (گل‌گاوزبان، *E. amoenum*) و *بویان* (شیرین بیان، *G. glabra*) در دامنه‌های سایه‌گیر و کم‌شیب بیشتر مشاهده می‌شوند.

بحث و نتیجه‌گیری

جهت کاهش زمان و مدیریت مطلوب در زمینه توسعه پایدار لازم است از زمان مناسب، مکان رویش گیاهان، اندام دارویی و... اطلاعاتی کسب شود. در این زمینه دانش بومی می‌تواند کمک شایانی نماید.

در این تحقیق به نکات بسیار مهم و جالب توجه، برخورد شد که عبارتند از: دانش بومی گیاهان دارویی تنها در مورد خواص و کاربرد گیاهان دارویی نیست، بلکه در مورد ویژگی‌های اکولوژیکی گیاهان نیز اطلاعات گرانمایی دارد که حتی بدون نیاز به عملیات اکولوژیکی و صرف زمان بسیار جهت پلات اندازی می‌توان پراکنش تقریبی آنها را برآورد نمود. با توجه به اطلاعات دریافت شده از مردم بومی و ارائه آنها در بخش نتایج، می‌توان پراکنش تقریبی و نیازهای اکولوژیکی گونه‌های دارویی مورد استفاده مردم را برآورد نمود. به گونه‌ای که حضور برخی از گونه‌ها را می‌بایست در دامنه‌های سنگلاخی و شیب‌دار جستجو کرد. برخی گونه‌ها تمایل به خاک‌های دارای رطوبت بیشتر را دارند، بطور مثال حضور گونه‌های **بودنه** (پونه، *M. longifolia*) و **چوپان چوکرک** (خارخسک، *T. terrestris*) در کنار چشمه‌سارها می‌تواند دلیلی بر رطوبت‌پسند بودن گونه‌ها باشد، به طوری که در منابع علمی نیز بیان شده که گونه‌های این جنس در دره‌ها و نقاط مرطوب از تراکم و پراکنش بیشتری برخوردار است (مظفریان و همکاران، ۱۳۷۹: ۲۶۴). برخی از گونه‌ها نیز در مناطقی که خاک دارای مواد آلی بسیاری است، پراکنش بیشتری دارند؛ به طور مثال گونه **سولتانگچ** (کاسنی، *C. intybus*) در مناطقی که محل اسکان دام بوده است از پراکنش گسترده‌ای برخوردار می‌باشد (پویان، ۱۳۶۸: ۱۸۴). گونه‌هایی را منحصراً در مناطق جنگلی می‌توان یافت و این بدین معنی است که گونه‌هایی سایه‌پسند می‌باشند.

۱. در بیشتر کارهای اتنوبوتانیکی افراد بومی معتقدند که با تغییر در محیط و شرایط زیست، گیاهان دارویی در گذشته بیشتر از حال مورد استفاده قرار می‌گرفتند

(گیدی و همکاران، ۲۰۰۳: ۴۸)، و این تحقیق گویای این مطلب بوده است، به طوری که افراد بومی در مورد برخی گونه‌های گیاهی فقط نام آنها را می‌دانستند و اطلاعات چندانی در مورد خواص و محل رویش و غیره نداشتند و این بسیار مهم و دارای اهمیت می‌باشد. همچنین تخریب دائمی زیستگاه گیاهان دارویی، کاهش گیاهان دارویی و دانش مربوط به آن را به دنبال دارد و در این تحقیق به خوبی مشاهده شد که دانش گیاهان دارویی در حال نابودی است و گاهی تنها دو نفر از افراد بومی از آنها اطلاع داشتند، که این را می‌توان بدلیل انتقال ناقص و نادرست این دانش به نسل‌های بعدی دانست. و دیگر این که امروزه تعداد درمانگرهای محلی در منطقه کم هستند و اغلب دانش مربوط به گیاهان دارویی متعلق به مسن-ترها که گیاهان را برای درمان خانواده خود استفاده می‌کنند، می‌باشد. در این مورد محققانی از جمله لنگ و رنگ (۲۰۰۴: ۳۸۹) در مطالعه اتنوبوتانی گیاهان دارویی مورد استفاده گروهی سرخ‌پوست در چین، بیان کردند که درمانگرهای محلی بیشتر مسن‌ترها هستند که از انتقال دانش بومی‌شان به نسل جوان نگران هستند که بخشی از آن دانش در اثر فراگیری ناکافی به دست فراموشی سپرده شود. با وجود رفاه اقتصادی-اجتماعی، توسعه جاده‌ها و امکانات درمانی، فرهنگ استفاده از گیاهان دارویی برای درمان برخی از بیماری‌ها هنوز در این منطقه ادامه دارد. در این تحقیق بیشتر گونه‌های معرفی شده در منطقه مورد مطالعه، توسط سه نفر ذکر شده و این نشان‌دهنده اهمیت حفظ و مستندسازی این دانش است. مهمترین اقدام برای جلوگیری از نابودی دانش طب سنتی، جمع‌آوری و مدیریت دانش بومی و انتشار آن در منطقه ترکمن‌نشین می‌باشد. همچنین اوگولو و همکاران (۲۰۰۹: ۳۴۶)، مستندسازی اطاعات بومی را بعلت کاهش انتقال دانش از نسل قدیم به جدید، ارزشمند دانستند.

۲. در این تحقیق به روشنی دیده شد که همراه با پیشرفت کار و رسیدن به مراحل پایانی تحقیق و جستجو، تفسیر و برداشت صحیح و دقیق اطلاعات در زمینه

اتنوبوتانیکی، اتنواکولوژیکی و اتنوفارماکولوژیکی، زمان، دقت و نیروی کار بیشتری را می‌طلبد و به‌نظر می‌رسد بهتر است محقق پیش از ورود به میدان کار، شروع عملیات میدانی و پرسش از اطلاع‌دهندگان، مطالعاتی پیرامون اتنوفارماکولوژی گیاهان دارویی از جمله استفاده دارویی، نحوه استفاده و مقادیر مصرف، با استفاده از کتاب‌ها و منابع معتبر علمی انجام دهد؛ تا در زمینه پرسش سؤالات حساسیت بیشتری را اعمال کند. نکته جالب توجه دیگر آن که با وجود مؤنث بودن پژوهشگر مقاله، ثبت اطلاعات از زنان بدلیل خصوصیات فرهنگی ترکمنان بسیار مشکل و حتی گاهی غیرممکن به‌نظر می‌رسید.

۳. با توجه به یافته‌های این تحقیق، دانش بومی پیرامون گیاهان دارویی خیلی گسترده می‌باشد و جنبه‌های متفاوتی از اتنوفارماکولوژی تا اتنوبوتانی و اتنواکولوژی را در برمی‌گیرد. به طوری که در این تحقیق مشاهده شد، با استفاده از دانش بومی می‌توان به‌آسانی به اطلاعات ارزشمندی پیرامون خواص دارویی، اندام دارویی، زمان رویش، تعیین بهترین زمان جمع‌آوری و یافتن مناطقی که پتانسیل رویشی این گیاهان را به‌طور گسترده دارند، دست یافت و دسترسی به این گونه اطلاعات در کوتاه‌ترین زمان امکان‌پذیر است. همچنین جهت مدیریت گیاهان دارویی، نیاز به اطلاعات کافی در مورد پراکنش و اکولوژی گیاهان است، پس توجه به این نکات با اهمیت است. به طوری که با استفاده از این تحقیقات می‌توان در مورد گونه‌های بدون نام فارسی، از نام محلی آنها استفاده کرد. از طرفی تحقیقات اتنوبوتانی، اتنواکولوژی و اتنوفارماکولوژی جهت شناسایی مهمترین گونه‌ها از نظر داشتن خاصیت دارویی و عدم نیاز به انجام آزمایش‌های هزینه‌بر گونه‌های گوناگون دارویی و همچنین در تعیین پراکنش دقیق گونه‌های دارویی و عدم نیاز به عملیات زمان‌گیر اکولوژیکی و پلات‌اندازی در این تحقیق، پیشنهاد می‌شود که مطالعات مشابهی در این منطقه و سایر مناطق، بویژه استان گلستان با توجه به تنوع گونه‌های

دارویی انجام گیرد و دانش بومی مربوطه حفظ و مستندسازی و ارزش آن گوشزد شود.

در هر حال مناطق گوناگون ایران که دارای روستاهای قدیمی با تاریخچه مصرف گیاهان دارویی هستند، نیاز بیشتری برای تحقیق و جستجو را می‌طلبند؛ چون برخی از این اطلاعات ارزشمند دارویی که زحمات بسیاری جهت تجربه و تجویز آنها در زمان‌های دراز صرف شده همراه با فوت افراد سالخورده به دست فراموشی سپرده خواهند شد.

منابع

- باباخانلو، پرویز؛ میرزا، مهدی؛ سفیدکن، فاطمه؛ احمدی، لطیفه؛ برازنده، محمد مهدی؛ عسگری، فاطمه. (۱۳۷۷)، *تحقیقات گیاهان دارویی و معطر*، جلد اول: مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع ایران.
- بارانی، حسین. (۱۳۸۲)، بررسی مبانی فرهنگ مرتعداری در بین گله داران البرز شرقی. *رساله دکتری*، دانشکده منابع طبیعی، دانشگاه تهران.
- پازوکی، منوچهر. (۱۳۸۰)، *مرتع*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چاپ اول.
- پویان، محسن. (۱۳۶۸)، *گیاهان دارویی جنوب خراسان*، سازمان چاپ مشهد.
- جعفرنیا، ساسان؛ خسروشاهی، سارا؛ قاسمی، میترا. (۱۳۸۵)، *راهنمای جامع و مصور خواص و کاربرد گیاهان دارویی*، چاپ سوم. مشهد: انتشارات سخن گستر.
- حاجی آخوندی، ع. و بلیع، ن. (۱۳۸۱)، *راهنمای کاربردی گیاهان دارویی*، تهران: مرکز انتشارات علمی، دانشگاه آزاد اسلامی.
- زمان، ساعد. (۱۳۸۲)، *گیاهان دارویی: روش‌های کشت، برداشت و شرح مصور رنگی ۲۵۶ گیاه*، انتشارات ققنوس. چاپ پنجم

مطالعه اتنوبوتانی و اتنواکولوژی گونه‌های... ۱۵۳

- قربانی دهنه، عبدالباسط. (۱۳۸۳)، بررسی اتنوبوتانی در استان گلستان و مناطق همجوار، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد گیاه‌شناسی (سیستماتیک)*، دانشگاه تهران، دانشکده علوم.

- *مطالعات حوزه آبخیز کچیک* (مطالعات پایه) (۱۳۷۷)، اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان گلستان (معاونت آبخیزداری).

- مظفریان، ولی‌الله؛ میروکیلی، محمد؛ برزگری، غلام رضا. (۱۳۷۹)، *فلور یزد*، مؤسسه انتشارات یزد.

- نجفی، قاسم؛ کلوندی، رمضان؛ صفی‌خانی، کیوان. (۱۳۸۴)، معرفی دانش بومی و یافته‌های جدید گیاه دارویی، *مجموعه مقالات همایش ملی توسعه پایدار گیاهان دارویی*.

- وجدانی، حمیدرضا. (۱۳۸۱)، گیاهان دارویی و کاربرد آنها در دامپزشکی و دامپروری، *مجله دامدار*، شماره ۱۱.

- Ghorbani A. (2005). Studies on pharmaceutical ethnobotany in the region of Turkmen Sahra, north of Iran (Part 1): General results. *Journal of Ethnopharmacology*. 102.
- Giday M., Afsfaw Z., Elmqvist T. and Z. Woldu. (2003). An ethnobotanical study of medicinal plants used by the Zay people in Ethiopia. *Journal of Ethnopharmacology*. 85.
- Heinrich M. (2000). *Ethnobotany and its role in drug development*. Phytotherapy Research. 14.
- Long Ch. and L. Rong. (2004). Ethnobotanical studies on medicinal plants used by the Red-headed Yao People in Jinping, Yunnan Province, China. *Journal of Ethnopharmacology*. 90.
- Martin G. J. (1995). *Ethnobotany: A methods manual. Published by Chapman and Hall*. Royal Botanic Gardens, Kew, UK. 268.

- Qureshi R. A. and M. A. Ghufuran. (2007). Indigenous knowledge of selected medicinal wild plants of district Attock, Punjab, Pakistan. Pakistan *Journal of Botany*. 39.
- Soejarto D. D., Fong H. H. S., Tan G. T., Zhang H. J., Ma C. Y., Franzblau S. G., Gyllenhaa C., Riley M. C., Kadushi M. R., Pezzuto J. M., Xuan L. T., Hiep N. T., Hung N. V., Vu B. M., Loc P. K., Dac L. X., Binh L. T., Chien N. Q., Hai N. V., Bic T. Q., Cuong N. M., Southavong B., Sydara K., Bouamanivong S., Ly H. M., Thuy T. V., Rose W. C. and G. R. Dietzman. (2005). Ethnobotany / ethnopharmacology and mass bioprospecting: Issues on intellectual property and benefit-sharing. *Journal of Ethnopharmacology*. 100.
- Ugulu I., Baslar S., Yorek N. and Y., Dogan. (2009). The investigation and quantitative ethnobotanical evaluation of medicinal plants used around Izmir province, Turkey. *Journal of Medicinal Plants Research*. 3.